

**KUVA-YI MİLLİYE DÖNEMİNDE İSTANBUL-ANADOLU İLİŞKİLERİNDE
YUMUŞAMA DÖNEMİNE GEÇİŞ:
ALİ RIZA PAŞA KABİNESİ-MUSTAFA KEMAL PAŞA İLİŞKİLERİ**

Dr. Zekeriya TÜRKMEN*

GİRİŞ

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Anadolu'da başlatılan millî mücadele hareketine karşı tavırlarıyla bilinen Damat Ferit Hükümetinin ardından iktidara gelen Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin ılımlı tavır ve davranışları Türk Millî Mücadele tarihinde önemli bir yer işgal eder. Bu kabine döneminde kuva-yı millîye hareketi meşruluk kazanmaya başladığı gibi, Anadolu ile İstanbul hükümeti arasında anlaşma zemini de doğmuştur.

Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin kuruluşundan evvel Anadolu'da başlatılan millî mücadele hareketinin lideri olan Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerine kısaca bakmak gerekirse şunları ifade edebiliriz: Mustafa Kemal Paşa 8/9 Temmuz 1919 gecesi Padişah'a gönderdiği şifre telgrafta askerlikten istifa ettiğini bildirmişti¹. Nitekim hükümet, yaklaşık bir ay sonra Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının tutuklanarak İstanbul'a getirilmesi yolunda harekete geçmiş; hatta, Harbiye Nezareti'ne bu yolda emirler de vermişti². Harbiye Nazırı Nazım Paşa, 7 Ağustos 1919 tarihinde yayınladığı bir emirle, Mustafa Kemal Paşa'nın sahip olduğu nişan ve madalyalarla³ fahri yaverlik rütbesinin⁴ kaldırıldığını açıklamıştı⁵. Öte yandan, 9 Ağustos tarihinde çıkan bir irade-i seniyye ile bu emir pekiştirilmişti. Nitekim, askerlikten istifa etmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın, askerlikten çıkarılarak, taşıdığı nişanların kendisinden alındığı gibi, üstündeki fahri yaverlik rütbesi de kaldırılmıştı⁶. Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferit hükümeti tarafından görevine son verildikten sonra sırasıyla Erzurum ve Sivas'taki kongre faaliyetlerini sürdürdü. Fakat, Sivas kongresi sırasında Damat Ferit Hükümeti ile ilişkiler

* Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi.

¹ Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, Ankara 1987, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., s. 47 vd. *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, Ankara 1982, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., belge nr: 54.

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).Babiâli Evrak Odası, (BEO.), Harbiye Giden nr: 343858.

³ M.Kemal Atatürk'ün sahip olduğu nişan ve madalyalar hakkında geniş bilgi için bk. Nusret Baycan, *Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları*, ATASE Başkanlığı Yay., Ankara 1986.

⁴ Mirliva M.Kemal Paşa 23 Eylül 1918 tarihinde Padişah Vahdettin'in fahri yaverliğine atanmıştı. Bk. BOA.BEO., Harbiye Giden nr: 340052.

⁵ BOA..(Dosya Usulü İrade Tasnifi),(DUİT.), nr: 71 / 1, lef: 1.

⁶ BOA.BEO., Harbiye Giden nr: 343882 ; BOA.DUİT.,nr: 71 / 1, lef: 2.

kesildi. Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin kurulmasından sonra, kuva-yı milliye hareketinden yana olanların, hükümette görev almaya başlamalarıyla birlikte ilişkilerde de düzelmeye başladı. Bu hükümette bulunan Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Dahiliye Nazırı Damat Mehmet Şerif Paşa, Bahriye Nazırı Salih Paşa, Nafia Nazırı Abuk Ahmet Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hâdî Paşaların hemen hemen hepsi Anadolu'daki kuva-yı milliye hareketini açıkça ve samimice destekliyorlardı⁷. Bu dönemde İstanbul ve Anadolu'nun önemle üzerinde durdukları Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri idi. Bunları da emin eller devr almıştı. Zaten Cemal Paşa'nın, Anadolu'daki liderlere çektiği telgraflardan da anlaşıldığı üzere, millî teşkilat liderleri her bakımdan desteklemekte idi.

Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin Kuva-yı Milliye Hareketine Bakışı

Ali Rıza Paşa Kabinesi, "*kuva-yı milliye hareketinin bir zaruretin sonucu ortaya çıktığı*" fikrinde idi. Nitekim, Ali Rıza Paşa Kabinesi'ne göre, halkın bu tür meşru hak arama davası kadar normal bir davranış olamazdı⁸. Bu kabine millî hareketi meşru bir dava olarak tanımakla kalmıyor; bu hareketin liderleri ile de temasta bulunuyordu. Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin Dahiliye Nazırlarından Ebubekir Hazım (Tepeyran) Bey, sadrazamın bilgisi altında Mustafa Kemal Paşa'ya adamlarını yolluyor, O'na, İtilaf Devletleri'nden gizli olarak her türlü yardımı yapıyordu⁹. Öte yandan Ali Rıza Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı mahkûm etmesini isteyenlere karşı, "*ben, bu alçaklığı yapamam!*" diyordu¹⁰. Bir yabancı yazarın görüşüne göre, "*bâbîâli bu sırada iki taraflı oynuyordu. Görünürde millî hareketin karşısında, ama gizliden gizliye onun yanında idi. Nitekim bu ince düşünce tarzı, Türk diplomasisinin esaslarından biri idi.*"¹¹. Yine bu dönemde Anadolu'nun silahlanması hızla sürdüğü gibi, İstanbul'daki askerî makamlar tarafından da bu açıkça destekleniyordu. Diğer taraftan bu sırada Anadolu'ya asker, silah ve para gönderiliyor; İtilaf Devletleri yüksek komiserlerinin uyarılarına, protestolarına aldırış edilmiyor, verdikleri emirler savsaklanıyordu¹². Sadrazam Ali Rıza Paşa bu

⁷ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c.1, İstanbul 1987, s. 308-309.

⁸ *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, Belge nr: 70, 72.

⁹ Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul 1982, s. 31-32.

¹⁰ İhan Bardakçı, *Taşhan'dan Kadifekale'ye*, İstanbul 1975, s. 58.

¹¹ Berthe Georges Gaulis, *Türk Milliyetçiliği*, (Çev. Cenap Yazansoy), İstanbul 1981, s. 83; ayrıca bk., Mareşal Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c. II, İstanbul 1993, s. 143 vd.

¹² Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.1, Ankara 1975, vesika nr: 38 ; ayrıca bk. D.V.Mikusç, *Gazi Mustafa Kemal*, (Çev. Nermin Erendil), İstanbul 1981, s. 237 .

hareketleriyle milliyetçilere yakınlık duyduğunu da göstermekte idi¹³. Bütün bu olup bitenler karşısında aciz kalan İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon ise, "...İstanbul'da bizimle alay ediyorlar" tarzında açıklamalarda bulunuyordu¹⁴. İstanbul'daki İngiliz istihbaratının verdiği bilgilerden yola çıkan Amiral De Robeck, 17 Eylül 1919 tarihinde Lord Curzon'a gönderdiği raporunda, "*Mustafa Kemal hareketinin bağımsız bir cumhuriyete doğru gittiği, Harbiye Nezareti'nce desteklendiği ve velihaht Abdülmecit'in de bu işin içinde bulunduğunu*" belirtiyordu¹⁵.

İstanbul'daki işgal kuvvetleri komutanlıklarının şüpheli bakışları altında faaliyetlerini sürdüren hükümet, yukarıdaki bahiste de anlatıldığı üzere Amasya mülakatı ile büyük ölçüde Anadolu ile uyum içerisinde girmiş oldu. Temsil Hey'eti bu görüşmede hükümetten pek çok talepte bulunmuş¹⁶, bunlar İstanbul Hükümeti tarafından mümkün olduğunca yerine getirilmeye çalışılmıştı¹⁷. Kolayca anlaşılacağı gibi, yeni hükümet gayet güç bir mesele ile karşı karşıya idi. Damat Ferit Kabinesi zamanında Anadolu ile kopmuş olan bağları yeniden kurarken, hükümet haysiyetinden fazlaca fedakârlık etmemek gerekiyordu. Bu da, ince bir politika ile sağlanabilirdi. Ali Rıza Paşa Hükümeti yine de, üzerine düşeni yaptı. Bu sırada Paşa, hükümetinin -önceki hükümetlerde olduğu gibi- sadece intikam alma, yargılama gibi işleri yapamayacağını da belirtti. Tabii ki, bu arada İngilizler'in sürekli bir şekilde Ali Rıza Paşa hükümetini rahatsız ettiklerini de unutmamak gerekir¹⁸.

Öte yandan hükümet, bir yandan Anadolu'ya doktor ve kurmay subaylar gönderirken¹⁹, diğer taraftan kuva-yı milliyeye lehinde yazılara izin vererek sansürü azalttı²⁰. Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine, kuva-yı milliyeye karşı olan Afyon ve Yozgat kaymakamları görevinden alındı²¹. Bu destekler yanında Avrupa basınında da konuya ait yazılar çıkmaya başladı. Mesela Fransız basını Cemal Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne tayinini Mustafa Kemal Paşa'nın başarısı olarak yorumlanıyordu. Böylece sultan ile millî hareket arasında bir anlaşma başlangıcı veya anlaşmanın devamı var sanılıyordu. Fransız kamuoyunda

¹³ Arnold Toynbee, *Türkiye*, İstanbul 1971, s. 104.

¹⁴ Mikusch, *Aynı eser*, s. 238.

¹⁵ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, vesika nr: 39.

¹⁶ M.Kemal Paşa'nın bu istekleri için bk. Sabahattin Selek, *Aynı eser*, c.I, s. 309-311.

¹⁷ Sabahattin Selek, *Aynı eser*, c.I, 311-314.

¹⁸ Miralay Mehmet Arif Bey, *Anadolu İnkılabı: Millî Mücadele Anıları (1919-1923)*, (Yay. Hz., Bülent Demirbaş), İstanbul 1987, s. 37

¹⁹ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, vesika nr: 37. Ek 38.

²⁰ Bilal Şimşir, *Aynı eser*, c.I, vesika nr: 60, ek 2.

²¹ Kâmil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul 1975, s. 256.

genel kanaat ise, Mustafa Kemal Paşa'nın Ali Rıza Paşa Kabinesi'ne yardımcı olduğu şeklinde idi²². Diğer taraftan yerli basında da benzer şekilde yazılar yayınlanıyordu. 3 Ekim 1919 tarihli İkdâm Gazetesinde çıkan bir yazıda, "...Ferit Paşa Anadolu harekâtını haince niteliyorâ. Halbuki Padişah, milli hareketi meşrû ve ma'zur görüyordu. Ali Rıza Paşa kabinesinin yapacağı iş, iç siyasette ayrılığa meydan vermeyerek çalışma siyasetidir."²³ deniyordu.

Mustafa Kemal Paşa'ya İtibarının İade Edilmesi Meselesi ve İstanbul-Anadolu Münasebetlerinde Yumuşama Dönemine Geçiş

Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa, 28 Aralık 1919 tarihinde sadarete yazdığı bir tezkirede, III.Ordu müfettişi iken görevine son verildikten sonra askerlik mesleğinden istifa etmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın, bazı siyasi sebeplerden dolayı askerlikten çıkarılarak sahip olduğu nişan ve madalyalarla, fahrî yaverlik rütbesinin Padişah buyruğu ile²⁴ kaldırıldığını belirtiliyordu. Cemal Paşa tezkiresine devamla, yapılan işlemin her hangi bir mahkeme kararına dayanmamasından dolayı kanuna da aykırı olduğunu belirterek, düzeltilmesi gerektiğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın sahip olduğu nişan ve madalyalarla fahrî yaverlik rütbesinin geri verilmesini istemekte idi. Bundan başka, Mustafa Kemal Paşa'nın ordudan atılmış değil, istifa etmiş kabul edilmesini öneriyordu²⁵. Nitekim, Cemal Paşa'nın bu önerisi 29 Aralık 1919 tarihli Meclis-i Vükelâ toplantısında yerinde bulunarak, gerekli düzeltmelerin yapılabilmesi için Padişah'ın iradesinin de alınması lazım geldiği açıklanıyordu²⁶. Bakanlar Kurulu da aynı gün Harbiye Nezareti'ne yazdığı bir yazıda bu konunun düzeltileceğini dile getirdi²⁷. Bu arada Harbiye Nazırı, bu konuyu zaman aşımına uğratmadan kısa sürede çözüme kavuşturmak arzusunda idi. Bu yüzden 30 Aralık 1919'da sadarete yazılan bir yazıda III.Ordu Müfettişliği'nden alındıktan sonra istifa ettiği halde hiç bir sıkıyönetim mahkemesi kararına dayanmaksızın, idarî kovuşturma sonucu askerlik mesleğinden çıkartılıp, nişan ve madalyaları geri alınan Mustafa Kemal Paşa'nın bu durumunun düzeltilmesi isteniyordu²⁸.

22 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoşu 1919-1922*, Ankara 1988, s. 94-95.

23 *İkdâm* nr: 8172, 3 T.sani 1335; ayrıca bk. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c.II, Ankara 1986, s. 137.

24 Bu irade ve karar için bk. *BOA.DUİT.*, nr: 68 / 13, 68 / 14, 68 / 16.

25 *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 345546.

26 *BOA.*, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, (*MVM.*), nr: 217, s. 629; *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, Belge nr: 75.

27 *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 345542.

28 *BOA.DUİT.*, nr: 68 / 18.

Öte yandan hükümet merkezinde bu faaliyetler yürütülürken, Mustafa Kemal Paşa 27 Aralık 1919'da Ankara'ya varmıştı. Ankara vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği şifreden anlaşıldığına göre, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları şehre girdikten sonra, doğruca Hacı Bayram-ı Veli türbesini ziyaret etmişler, daha sonra halkın alkışları arasında kurbanlar kesilmiş; halifelik ve Padişahın, devlet ve milletin mutluluğu için dua edilmiş ve bilahire Ankara Ziraat Mektebine giderek oraya yerleşmişlerdi. Bu arada Hey'etin, Ankara'ya gelene kadar uğradığı yerlerde, halkın tamamının kuva-yı milliyeden yana olduğu da müşahade edildi²⁹. Mustafa Kemal Paşa, 30 Aralık 1919 tarihinde İstanbul vilayetine çektiği telgrafında ise, Osmanlı istiklalinin yıldönümünü tebrik etti³⁰. Gelişmelere bakılırsa, bu dönemde Temsil hey'eti ile İstanbul hükümeti arasındaki münasebetler gayet olumlu bir şekilde yürütülmekte idi. Bu sırada Padişah'ın rahatsızlığı Ankara'da da duyulunca, Mustafa Kemal Paşa hatır sormak bahanesi ile ve hem de Damat Ferit döneminden beri devam eden kırgınlığı gidermek üzere bir telgraf gönderdi. Bu telgrafında Padişah'a, rahatsızlığından dolayı Temsil Hey'etinin de üzüldüğünü ifade ettikten sonra, şifa dileklerinde bulundu³¹. Nitekim, Damat Ferit Paşa kabineleri tarafından âsi ilan edilen, dilekleri kabul görmeyen Mustafa Kemal Paşa, Padişah tarafından dahi muhatap kabul olunmakta idi. Paşa'nın 14 Ocak 1920 tarihli bu telgrafına karşılık olarak, saray tarafından da bir teşekkür telgrafi gönderildi³².

Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul Hükümeti arasındaki bu yazışmalardan da anlaşılacağı gibi, iki taraf arasındaki kırgınlık dönemi sona erdi. Nitekim, 3 Şubat 1920'de çıkan irade-i seniyyede belirtildiği üzere, askerlikten idarî olarak uzaklaştırılmış olan Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifa etmiş sayılacağı, nişan ve madalyalarının geri verileceği

29 BOA.BEO. Dahiliye Giden nr: 343585. telgraf 28 Aralık tarihlidir. BOA..Dahiliye Nezareti Kalemi-i Mahsus Müdüriyeti. (DH.KMS.). Ds: 53-4, nr: 21. F: 4.

30 BOA.DH.KMS., Ds: 53-4, nr: 21, F: 7. Telgraf şu şekilde idi:
Mahreci: Ankara

İstanbul Vilayetine.

Bu gün yevm-i istiklat-i Osmanî olmak münasebetiyle arz-ı tebrikat eyler. bu vesile ile vatanımızın tamamı-yı halâsi ve devlet ve milletimizi altı asırlık şanlı istiklaliyle mazhar-ı saadet eylemesini Cenab-ı İlahî'ân dileriz. Bu yevm-i mübaccelin saadeti idrakini bilunuzun milletdaşların yekdiğerini tebrike şitâh eylemelerini temenni eyleriz. 30 Kânun-ı Evvel 1335

*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Hey'et-i Temsiliye Namına
Mustafa Kemal*

31 M.Kemal Paşa'nın bu telgrafi 14 Ocak 1920 tarihlidir. Bk. *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*. belge nr: 79 ; Nitekim M.Kemal Paşa daha önce de Vahdetin'e tebrik telgrafi göndermişti. 15 Aralık 1919 tarihinde gönderdiği telgrafında Padişah'ın mevlit kandilini tebrik ediyordu. Bk. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c.1, Ankara 1989. s. 80.

32 *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, belge nr: 80.

açıklanıyordu³³. Ali Rıza Paşa Kabinesi bu sırada İtilaf Devletleri'nin yoğun baskılarına rağmen, memleket için önemli kararlar aldı. Bunlardan en önemlisi de Mustafa Kemal Paşa'ya eski itibarının iade edilmesi idi³⁴. Nitekim, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin böyle bir karar alması onun vatanperverliğinin en mühim delili sayılmalı idi. Çünkü, devlet merkezinde İngiliz baskı ve tazyikinin had safhaya ulaştığı bir dönemde öteden beri İngilizlerin de takip etmekte olduğu bir kumandana yeniden iade-i itibar kazandırılması küçümsenmeyecek bir hareket idi. Zaten millî mücadeleyi desteklemesi ve Mustafa Kemal Paşa'ya arka çıkmasından dolayı Ali Rıza Paşa kabinesi hiç bir zaman zan altından kurtulamadı. Olayların gelişimine bakılırsa, şu kanaat karşımıza çıkmaktadır: İstanbul Hükümeti sanki artık ömrünün sona erdiğini anlamışçasına, bayrağı Anadolu'daki kuva-yı milliyeye liderlerine teslim etmek için onları muhatap almış ve elinden gelen desteği sağlamakdan geri durmamıştı.

Öte yandan, hükümetin bir takım icraatları yukarıdaki görüşlerimizi doğrular mahiyettedir. Ali Rıza Paşa Kabinesi'nde Dahiliye Nazırı olarak yer alan Ebubekir Hazım Bey, Sadrazam Paşa'nın onayı ile Mustafa Kemal Paşa'ya gizli olarak İskân Şubesi Müdürü Marûf Bey'i göndererek ona şu tekliflerde bulundu :

"1-) Kuva-yı Milliyeye daha çok hizmet edebilmek için Rauf Bey hükümetin işlerine daha az karışsın;

2-) Gönderdiğim valileri kabul edin.

3-) Aramızda bir yazışma şifresi düzenlensin !"³⁵.

Diğer taraftan Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin politikası, kuva-yı milliyeye ile uzlaşmaktan öteye gidip adeta Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki temsilcisi gibi davranması, bir müddet sonra müttefikleri telaşa düşürerek harekete geçmelerine sebep oldu.

Memleket çapında seçimlerin yapıp, birer birer milletvekillerinin de tesbit edilmesinden sonra, 21 Aralık 1918 tarihinden bu yana kapalı bulunan Meclis-i Mebusan'ın açılmasına karar verildi. Seçimlerin Kasım-Aralık 1919'da tamamlanmasının ardından 12 Ocak 1919'da 162 mebus ile toplanan Meclis-i Meb'usan, 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda "Misak-ı Milli"yi kabul etti³⁶. Diğer taraftan hükümetin İstanbul'dan Anadolu'ya olan silah

³³ BOA.DUIT., nr: 68 / 20 , 21.

³⁴ Bu konu belgelerde olmasına rağmen, diğer kaynaklarda bulunmamaktadır. Bk., BOA.BEO., Harbiye Gelen nr: 345542 ; BOA.DUIT., nr: 68. Nitekim bu konu Nutuk'ta işlenmemiştir. M.Kemal Paşa'ya yapılan bu jest, daha doğrusu Millî Mücadeleye verilen bu destek, İngilizler'den gizlenmek amacıyla basına da sızdırılmadığı gibi , Takvim-i Vekayi'de de yayınlanmamıştır. Bk. Zeki Sarıhan, *Aynı eser*, c.II, s. 31-32.

³⁵ Ebubekir Hazım Tepeyran, *Aynı*, s. 31-32.

³⁶ Misak-ı Milli metni için bk. Mehmet Arif Bey, *Aynı eser*, s. 33 vd.

kaçakçılığına, personel kaçakçılığına göz yumması, askerî birliklerin bir yerden diğer bir yere nakline sebep olmasından dolayı İtilaf Devletleri'nin sert baskılarına maruz kaldığı da bir gerçektir³⁷. Nitekim, İtilaf Devletleri'nin 17 Ocak 1920 tarihli sert ültimatoları, yukarıdaki gelişmelerden dolayı Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın görevlerinden alınmalarına ilişkin idi³⁸.

Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin Kuva-yı Milliye İlişkilerinde Yumuşama Dönemine Geçiş

Ali Rıza Paşa Hükûmeti, Anadolu'daki kuva-yı milliye hareketini Damat Ferit Paşa gibi haince nitelemiyor³⁹, aksine millî hareketi meşrû ve ma'kul görüyordu⁴⁰. Bu yüzden kabinenin kuruluşundan hemen sonra Anadolu ile diyalog kurulması konusunda faaliyete geçildi. Nitekim, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin üyeleri de Anadolu'yu açıkça ve samimice desteklemekte idi⁴¹. Kabinenin kuruluşundan sonra Anadolu, isteklerini hükûmete bildirince⁴², hükûmet de Harbiye Nazırı Cemal Paşa vasıtasıyla yapabileceklerini sıraladı⁴³. Bu arada hükûmet, İtilaf Devletleri'nin şüphesini çekmemek için ikili oynamak mecburiyetinde idi: Bu görünürde millî hareketin karşısında, ama gizliden gizliye onun yanında olmak şeklinde tezahür edecekti⁴⁴. Öte yandan, İstanbul hükûmeti bu sırada üzerine düşeni gerektiği şekilde yapmakta ve Damat Ferit hükûmetlerinde olduğu gibi sadece intikam alma ve yargılama gibi işlerin yapılamayacağını belirten hükûmet, bu politikası ile İngilizler'in şüphelerini de arttırmakta idi⁴⁵.

Diğer taraftan Hükûmet, millî mücadeleye yardım için derhal gerekli faaliyetlere başladı, Anadolu'ya doktor ve subay gönderdi. Türk ordusunun maneviyatının yüksek

37 Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1970, s. 129 vd.

38 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 363 vd.

39 Mesela Ferit Paşa Kabinesi Sivas Kongresini merkezî hükûmete karşı bir muhalefet ve fitne hareketi olarak yorumluyordu. Bk. *BOA.DII.KMS.*, Ds: 53-3, nr: 20, F: 1.

40 *İkdam* nr: 8172, 3 T.sani 1919 ; diğer taraftan Padişah Vahdettin, bir konuşmasında , "Ben bu devlette iki adam gördüm. Biri Tevfik Paşa, diğeri Ali Rıza Paşa" dediği halde O'nu, sadarete getireceği esnada: " bu hilleci bir kabine olacak. Tevfik Paşa son fişegimizdir" sözünü sarf ettiği belirtilir. Böylece Padişah, bir sözü ile diğer bir sözünü nakzediyordu. Bk. Mahmut Kemal Inal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazanlar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1940-1953, s. 2115.

41 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, s. 308-309.

42 Selek, *Aynı eser*, s. 310-311.

43 Selek, *Aynı eser*, s. 312-314.

44 Berthe Georges Gaulis, *Aynı eser*, s. 83 ; ayrıca bk. Arnold Toynbee, *Aynı eser*, İstanbul 1971, s. 104.

45 Mehmet Arif Bey, *Aynı eser*, s. 37.

tutumasına gayret gösterdi⁴⁶. Kuva-yı Milliye yanlısı basına uygulanan sansür azaltıldı⁴⁷. Millî mücadele karşısı mülki görevlilerin vazifelerine de son verildi⁴⁸. Bütün bunlardan da anlaşıldığı üzere, Ali Rıza Paşa Kabinesi iç siyasette ayrılığa meydan vermeyecek bir yol takip etmekte idi. Yine bu hükümet zamanında İstanbul'da Damat Ferit Hükümeti zamanında yasaklanan mitinglere izin verilmeye başlandı. Yüz binleri geçen kalabalıklarla mitingler yapıldı. Öte yandan hükümet, millî hareket adına yapılmakta olan iç ve dış müdahale ve taşkınlıklara tahammül edemeyeceğini de gösteriyordu. Bu arada, Cemal Paşa tarafından, millî mücadele liderlerine ve dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan telgrafta ülkede sanki iki hükümet varmış gibi davranılmaması öğütleniyordu⁴⁹. Cemal Paşa, Hey'et-i Temsiliye'nin sık sık telgraflar göndererek aşırı isteklerde bulunmasını pek hoş karşılamıyor ve hükümete müdahale olarak değerlendiriyordu. Paşa, hükümetin bu sırada içişlerine fazla karışılmamasını isterken "...çekilir gideriz, sonunu siz düşünün." diyerek içinde buldukları kritik konumu izah etmeye çalışıyordu⁵⁰. Öte yandan hükümet, Meclis-i Meb'usanın İstanbul dışında bir yerde toplanmasını da hiç uygun bulmuyordu⁵¹.

Kuva-yı Milliye hareketinin liderleri Ali Rıza Paşa Kabinesi'nde kendilerine yukarıda da görüldüğü üzere Cemal Paşa'yı muhatap alıyorlardı. Gerçi Cemal Paşa, her ne kadar hükümette görev almışsa da, mesaisinin büyük bir kısmını kuva-yı milliye için harcamaktan geri kalmıyordu. Halbuki Mersinli Cemal Paşa'nın 1 Temmuz 1919'da II.Ordu Müfettişliğinden ayrılıp İstanbul'a gitmesi⁵² Mustafa Kemal Paşa tarafından iyi karşılanmamıştı⁵³. Bütün bu olanlardan anlaşıldığına göre, Cemal Paşa siyasi yoldan faaliyetlerini yürütmek amacıyla İstanbul'a gitmiş ve bilahare de bu kabinede en aktif göreve getirilmişti⁵⁴. Bununla beraber, Mersinli Cemal Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne tayininin ardından Hey'et-i Temsiliye lideri Mustafa Kemal Paşa ile sık sık telgraflaştıkları görülür. Bu telgraflarda temel konu Yunan işgali

46 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, vesika nr: 37, ek 38.

47 Şimşir, *Aynı eser*, vesika nr: 60, ek 2-3

48 Kâmil Erdeha, *Aynı eser*, ss. 256.

49 Mevlan-zade Rifat, *Türkiye İnkılâbının İçyüzü*. (Hz. Metin Hasıret), İstanbul 1993, s. 334 vd. , ayrıca bk. Mehmet Tevfik (Biren) Bey, *II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Müstareke Dönemi Hıavraları*. (Yay. Hz. Fauna Rezan Hürmen), İstanbul 1993, c.II, s. 316-317

50 Mevlan-zade Rifat, *Aynı eser*, s. 338.

51 *BOA.Dİ.KİS.*, Ds: 57-1, nr: 61, F: 2-1.

52 *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 343557 ; *BOA. DUT.*, nr: 68.

53 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 48-49.

54 *BOA.BEO.*, İstanbul-ı İrade-i Seniyye nr: 344453.

karşısında kuva-yı milliyenin hal ve hareketinin ne olacağı idi⁵⁵. Bu arada İstanbul Hükümeti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin kontrolü altındaki bölgelerden Anadolu'ya silah kaçırılması hadiseleri İngiliz kontrol zabıtlığını harekete geçiren bir konu oldu. İngilizler tarafından ortaya atılan bir iddiaya göre, Bandırma'dan cephane sevk edildiği ve Türk mevki kumandanlarının da bunlara göz yumduğu belirtiliyordu. Konya'da bulunan Miralay Refet Bey'in de bu olaylarda adı geçmekte idi. İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığı bu tür hareketlerden hoşlanmadıklarını belirterek, hükümetten bunların önlenmesini talep etmekte idi⁵⁶.

İngilizler, bu sırada Türklerin lehine olabilecek her türlü gelişmenin önüne geçmekten geri durmadı. Öte yandan İngilizler, İstanbul'da kurdukları divan-ı harplerde mütareke hükümlerine uymadıkları iddiasıyla bazı ümerâ ve zabitanı yargılamaya başlayınca, Harbiye Nazırı bu duruma karşı çıktı. Nitekim Cemal Paşa, 9 Ekim 1919 tarihli notasında Osmanlı ülkesinde işlenen bir suçun Osmanlı kanunlarına göre yargılanması gerektiğini ifade ediyor, İngilizlerin bu tür müdahalelerini de hoş karşılamadıklarını belirtiyordu⁵⁷. İngiliz Yüksek Komiserliği ise, cevabî notasında yapılacak mahkemenin son derece adaletli olacağını ifade ederek, Yakup Şevki Paşa'nın kendilerine teslimini istemekte idi⁵⁸.

Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin gizliden gizliye desteklemesine rağmen, Anadolu'daki ordunun kuva-yı milliye hareketine iştiraki Damat Ferit Hükümetlerini büyük endişelere sevk etmişti. Hatta Damat Ferit'in Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa 14 Eylül 1919 tarihinde Vahdetin'in iradesini alarak Eskişehir havalisinde bir asayiş livası kuruluması teklifinde bulunmuş ve bu kabul de edilmişti. Bu liva Anadolu'dan İstanbul'a yönelik tehditleri azaltacak ve halifeye sadakati tam olan kişilerden kurulacaktı⁵⁹. Bu arada 16 Eylül 1919 tarihinde Süleyman Şefik Paşa'nın teklifi ile 20.Kolordunun Eskişehir'e nakli, Ali Fuat Paşa'nın azledilerek yerine Miraliva Ahmet Hamdi Paşa'nın tayini yapıldı⁶⁰. Ayrıca 20.Kolordunun numarası da 5.kolordu olarak değiştirildi. Yazılan notada ise Ankara-Eskişehir hattının trenle 9-

55 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (Gn.Kur.ATASE) Arşivi: 1-2, Kıs: 257, Ds: 8, F: 15, 17, 21-1, 31-1, 31-2.

56 Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-1, Kıs: 25, Ds: 68, F: 10.

57 BOA.BEO., Hariciye Giden nr: 344605, lef: 1.

58 BOA.BEO., Hariciye Giden nr: 344605, lef: 2.

59 BOA.DUIT., nr: 77- 1, F: 1-2 / 3. buna göre, beheri yüzer atlıdan mürekkep üç bölüklü bir süvari asayiş alayı ile, beheri yüzer piyadeden mürekkep ikişer makneli tüfek olan altı bölüklü bir piyade asayiş alayı teşkiliyle, bir asayiş livası kurulacaktı. Bu livaya bir cebel bataryası, telefon-telgraf, helyosto ve sıhhiye müfrezeleri de bağlanacaktı.

60 BOA.DUIT., nr: 77-1, F: 1-3 / 2 ; ayrıca bk. Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s. 197-198.

10 saat olduğu belirtilerek en geç 15 gün içinde bu birliğin naklinin gerçekleştirilmesi istendi. Kiraz Hamdi Paşa kendi fikrinde kuva-yı milliyeyi bastıracağını söylemekte idi⁶¹. Ayrıca kendisine bir miktar para verilirse, bölgede asayiş sağlamasını ve Mirliya Reşit Paşa'yı da 20.Kolorduya tayin edeceğini belirtiyordu⁶². Hamdi Paşa bundan başka, merkeze gönderdiği telgraflarda Ankara, Afyon, Niğde ve civarındaki kolordu karargâh subaylarının hepsini âsilikle suçlamakta idi⁶³. Temsil Hey'eti ise, Hamdi Paşa'nın İstanbul'a dönmesini isterken⁶⁴, Damat Ferit hükûmetinin Harbiye Nazırı ise, İstanbul'a gelmesine izin vermemiş. Eskişehir-Ankara demiryolu hattının korunması ve köprülerin tahribine meydan verilmemesini emretmişti⁶⁵.

Bu arada ilave etmek gerekirse, Damat Ferit Hükûmeti'nin 20.Kolordunun taşkınlıklar yaptığı gerekçesiyle Eskişehir'e nakli yolundaki düşünceleri ne yazık ki tatbik konulamadı. Çünkü, hükûmet istifa etmek zorunda kalmıştı. Nitekim Ali Rıza Paşa Kabinesi sulh sağlanmadıkça, 20.Kolordunun Eskişehir'e naklinin askerî strateji açısından mahzurlu olduğunu açıkladı. Çünkü, bu kolordu Batı Anadolu'da mevcut bulunan en iyi eğitilmiş ve güçlü bir askerî birlik idi. Öte yandan 9 Kasım 1919 tarihli bir irade ile 20.Kolordunun başına kuva-yı milliyeye yanlısı olduğu bilinen Mirliya Ahmet Fevzi Paşa'nın tayini gündeme geldi⁶⁶. Tayinden evvel Hey'et-i Temsiliye ile Ahmet Fevzi Paşa arasında yapılan hususi muhaberatda Ahmet Fevzi Paşa henüz kendisine resmî olarak 20.Kolordu Kumandanlığı vazifesinin teklif edilmediğini, şayet edilse dahi kabul etmeyeceğini bildirdi ve mesele böylece halledildi⁶⁷.

Öte yandan Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin kurulduğu gün (3 Ekim 1919) Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'dan Harbiye Nezaretine çekmesini istediği telgrafta Temsil Hey'eti'nin isteklerini sıraladı. Bunlar arasında; iki ordu müfettişliği kurularak doğudaki kolorduların 13.Kolordu da dahil olduğu halde Karabekir Paşa'ya, batıdaki kolorduların ise İstanbul ve Trakya'dakiler de dahil olduğu halde Ali Fuat Paşa emrine verilmesini istedi⁶⁸. İngilizler tarafından takip altında tutulduğunu belirten Ali Rıza Paşa, adı geçen paşaların böyle bir göreve getirilmesi durumunda İngilizler'in türlü engeller çıkartıp hükûmete baskı yapacaklarını ve

61 Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-2, Kls: 86, Ds: 144(318), F: 56.

62 Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 17, Ds: 102(68), F: 33-2.

63 Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 17, Ds: 102, F: 39, 39-1.

64 Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (A.Ü.TİTE) Arşivi: 114 / 52204 ; Bekir Sıtkı Baykal, *Hey'et-i Temsiliye Kararları*. Ankara 1974, s. 4.

65 Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 21, Ds: 143(82), F: 83.

66 BOA.DUIT., nr: 77-1, F: 1-4 / 2.

67 A.Ü.TİTE Arşivi nr: 114 / 51606, Forma 16, s. 10.

68 Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 223-224 ; Kemal Atatürk, *Nituk*. c.1, s. 198-199.

milletin zor durumda kalacağını belirterek bu müfettişliğe Cevat veya Fevzi Paşaların getirilmesini Cemal Paşa'ya çektiği telgrafta izah etmişti⁶⁹. Ali Fuat Paşa, bu sırada kendisinin mirliya rütbesine sahip bir asker olarak, Batı Anadolu Kuva-yı Milliye kumandanı sıfatıyla görevden yana olduğunu belirtmekte idi⁷⁰.

Cemal Paşa'nın Harbiye Nazırlığına getirilmesini takip eden dönemde önemli gelişmeler oldu. Nitekim Kasım ayından (1919) itibaren, Anadolu'da ve Trakya'da henüz İtilaf Devletleri'nin kontrolüne girmemiş olan bölgelerdeki orduların işe, ikmal ve teçhizat konusuna ağırlık verilmeye başlandı. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin 29 Kasım 1919 tarihli şifre telgrafında bu konuda şöyle deniyordu: "*Kuva-yı milliyenin işesi hakkındaki emrin bütün memlekete yaygınlaştırılması çeşitli söylentilere sebebiyet vereceğinden kuva-yı milliyenin nizami birlikler tarafından işesinin zaruri olduğu görülmektedir. İtilaf Devletleri karşısında hükümeti müşkil durumda bırakmamak için bütün faaliyetlerin gizlilikle yapılması düşünülmektedir. Nizami birliklerce işe edilecek kuva-yı milliye yalnız İzmir (Batı) Cephesinde ve düşman karşısındakiler olursa işe konusunda problem olmaz. Yalnız ilgililere bu konunun çok gizli olduğunun tebliğ edilmesi zaruridir.*"⁷¹. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, her ne kadar şimdilik desteğini sadece Batı Anadolu'daki kuva-yı milliye için olabileceğini ifade etmişse de, bu daha sonra memleket satılma yaygınlaştırılacaktı. Böylece Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti şümanına yakışanı yapmakla tarihe geçmiş olacaktı. Bundan başka, Trakya'da bulunan askerin işe jandarmaya tahvili, ordunun terhis edilmemesi gereği dile getirilirken⁷², 17.Kolordu komutanı Yusuf İzzet Paşa işe, eşkiya ile mücadele edebilmek -aslında Yunanlılarla savaşabilmek- için kurmayı planladığı ordusunun modernize edilmesini talep etmekte idi⁷³. Diğer taraftan III. Kolordu bomba bataryalarının kurulmasını, 20.Kolordu bomba ve top temin edilmesini istedi⁷⁴. Kolordulardan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine yazılan telgraflardan çıkan sonuca bakılırsa, İngilizlerin Kütahya ve Eskişehir depolarından alarak İzmit-Derince istasyonuna getirttikleri 99 vagon silah, cephane, teçhizat, araç, gereç vs.nin iyi muhafaza edilmesi gerektiği dile getiriliyordu⁷⁵.

69 A.Ü.TTE Arşivi nr: 114/51606, Forma 10, s. 29.

70 Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 235.

71 Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 23, Ds: 78, F: 4. Bu belgede yer alan kırmızı çift hilal, Milli Mücadele dönemi askerî belge için kullanılan ve "çok gizli" gizlilik derecesini belirten bir işaretir.

72 Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 69.

73 Gn.Kur.ATASE Arşivi: aynı dosya, F: 68, 68-1.

74 Gn.Kur.ATASE Arşivi: aynı dosya, F: 65, 67.

75 Gn.Kur.ATASE Arşivi: aynı dosya, F: 64-1,2,3,4,5,6.

Öte yandan 27 Aralık 1919 tarihinde Harbiye Nezaretinden çıkan bir yazıda depolarda mevcut silah, cephane vs.nin ileride kullanılabilir şekilde korunması ve bir fişğine dahi zarar verilmemesinin çok önemli olduğu belirtiliyordu. Ayrıca depoların çok iyi muhafazası, İtilaf Devletlerine karşı açık vermeyecek memurların gözetiminde bulunmasının memleket menfaatine uygun olduğu vurgulanıyordu. Bu arada işi bilen memurların tayininde, vatanperver askerlerin aracılık etmeleri isteniyordu⁷⁶. Diğer yandan şayet lağvolunan birlikler varsa, bunların silahlarının makbuzla depolara teslimi şartı getiriliyordu⁷⁷. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, diğer taraftan birliklerde ne kadar silah mevcut olması gerektiği yolunda bir emir de neşretti. Buna göre; fırka karargâhında 40 tüfek ve 40 kasatura, piyade alayı karargâhında 14 tüfek , 14 kasatura; beher makineii tüfek bölüğünde 25 tüfek ve 25 kasatura, Alay makineli tüfek bölüğünde 100 tüfek, 100 kasatura, her piyade taburunda 295 tüfek ve kasatura bulunması ve bir piyade alayında toplam üç piyade taburu, dört makineli tüfek bölüğü ve 999 mavzer ve kasatura bulunması gerekiyordu. İstihkâm bölüğünde 100'er tüfek ve kasatura bulunacaktı. Topçu alaylarında iki kudretli batarya, iki şınayder tipi batarya ile 224 tüfek ve kasatura bulunacaktı. Telgraf Takımlarında 20 tüfek ve kasatura bulunması gerekiyordu. Eksiklikler varsa bilahare temin edilecekti⁷⁸. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin bu yeni düzenlemeleri yanında, yurt içinde bulunan İtilaf subaylarına karşı kuva-yı milliyeciler tarafından karşı bir harekette bulunmaması da sık sık öğütleniyordu. Bu sırada Konya ve Adana arasındaki istasyonlarda bulunan Fransız subaylarına yapılan baskıların İtilaf Devletleri'nin karşı hareketine sebep olacağından vazgeçilmesi isteniyordu⁷⁹. Cemal Paşa ayrıca Adana-Pozantı taraflarında Fransızlar'a karşı yürütülen harekette Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin kesinlikle bir müdahalesinin olmadığını, halkın galeyana geldiğini ifade ederek meseleye açıklık getirmekte idi⁸⁰. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti aslında yukarıda da ifade edildiği gibi gizliden gizliye de olsa kuva-yı milliyeyi desteklemekte idi. Bu açıdan milis kuvvetlerin teşkilinde olsun, silah ve cephane açısından desteklenmesinde olsun gizliden gizliye yardımlarını esirgemedi. Nitekim, İtilaf Devletlerine açıktan açığa bu durumu ifşa etmek, memleket aleyhine bir durum yaratacağından gizli tutulmaya çalışıldı.

76 Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 27, Ds: 41 / 108, F: 70.

77 Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 28, Ds: 35 / III, F: 12-16.

78 Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 14, Ds: 131 / 57, F: 4 - 5.

79 BOA.BEO., Harbiye Giden nr: 345403.

80 BOA.BEO., Harbiye Giden nr: 345403, 1ef: 2.

Sonuç

Đamat Ferit Hükümetlerinin aksine, Ali Rıza Paşa Hükümeti kuva-yı milliye hareketine ılımlı bakan kişilerden oluşmuştu. Hükümet, kuruluşundan itibaren Anadolu ile ve özellikle de Mustafa Kemal Paşa ile kopan ilişkilerin düzeltilmesi için gayret göstermiş, kuva-yı milliye hareketini meşru bir hareket olarak yorumlamıştı. Nitekim, ilişkileri daha da düzenlemek amacıyla Bahriye Nazırı Salih Paşa heyeti Amasya'ya gönderilerek milli hareketin lideri Mustafa Kemal Paşa ile münasebete geçilmiştir. Yine bu kabine döneminde, Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'nın kuva-yı milliye hareketinin desteklenmesi yolundaki gizli emir ve uygulamaları da son derece önemlidir. Mersinli Cemal Paşa, İstanbul'da İtilaf Devletleri baskısına rağmen, milli mücadele hareketinin ilk safhasında Batı Anadolu'daki düzenli ordu birlikleri aracılığıyla kuva-yı miliyeyi desteklemiş; silah ve malzeme desteği sağlamıştır⁸¹.

Anadolu'da başlatılan millî direniş hareketinin lideri Mustafa Kemal Paşa'ya, işgal güçlerinin tüm baskılarına rağmen itibarının iade edilmesi gibi mühim konuları gündeme getiren Ali Rıza Paşa Kabinesi ve bu kabinede yer alan Mersinli Cemal Paşa, Salih Paşa, Ebubekir Hazım Bey gibi kişilerin arşive dayalı olarak yapılacak biyografik çalışmalarla yakın dönem tarihimizde haklı oldukları yere getirilmeleri gerekmektedir.

⁸¹ Bu konu hakkında geniş bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden açılması (1918-1920)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1996, Basılmamış doktora tezi